

Banja Luka u prvim danima okupacije

Dušan Lukač

Čim su okupatorske trupe prešle granicu, korumpirani i nesposobni činovnički aparat banske uprave, vojnih ustanova i gradskog načelstva u Banjoj Luci izgubio je smisao za bilo kakvu organizaciju posla na planu objedinjavanja građanstva i njegovog pripremanja za otpor. Mobilizacija vojske i odašiljanje trupa Vrbaske divizije iz garnizona i sabirališta u Banjoj Luci prema frontu, odvijali su se uz potpuno odsustvo planskog i organizovanog rada.

Proglašenje NDH — 10. aprila 1941. godine, u čiji je sastav trebalo da uđe i Bosna i Hercegovina¹⁾, bombardovanje grada od strane njemačkih aviona 12. aprila²⁾ i sve otvorenije i drskije djelovanje frankovaca još je više pogoršavalo situaciju u gradu.

Partijska organizacija i napredne snage u Banjoj Luci bile su sposobne da se suprotstave frankovcima i da organizuju narod za otpor. Povratkom članova Partije i nekih rukovodilaca iz vojnog logora u Ivanjici broj članova Partije zadržao se na predratnom nivou. U osam partijskih organizacija, prema dosad utvrđenim podacima, djelovalo je oko 40 članova Partije, dok su skojevski aktivni u školama i u preduzećima okupljali dvostruko više članova³⁾. Uz ovo, veći dio radnog građanstva, koje je u ranijoj djelatnosti preko naprednih društava, sindikata i drugih organizacija bilo vezano za Partiju — bilo je spremno da se odazove na njen poziv za pružanje otpora okupatoru. Imajući u vidu interese čitave zemlje i raspoloženje masa, partijsko rukovodstvo u Banjoj Luci, odmah poslije prelaska okupatorskih trupa preko naše granice, osnovalo je komitet za odbranu, u koji su ušli: Osman Karabegović, Pavao Radan, Ivica Mažar, Ranko

¹⁾ Proglas Slavka Kvaternika preko radija — objv. u »Narodnim novim« br. 1. od 11. 4. 1941. g.

²⁾ Dokumentat Velike Župe Sana i Luka br. 5713/1 — Sreski arhiv Banja Luka (u daljem tekstu SAB).

³⁾ Stenografske bilješke zajedničke izjave organizatora ustanka, Vojno-istorijski institut Beograd (u daljem tekstu V. I. I. (k-200 reg. br. 1-30/1 i Pregled partijskih organizacija u Bos. krajini, na izložbi u Muzeju-Bosanske krajine Banja Luka (u daljem tekstu MBK).

Šipka, Šefket Maglajlić i Ljubo Babić⁴). Komitet je pokušao ostvariti saradnju sa rukovodstvima građanskih političkih partija i sa nekim organima stare vlasti. Stari režim, nalazeći se u fazi raspadanja i nemoćan da ma šta učini za odbranu zemlje, imao je još dovoljno snage da se suprotstavi patriotskoj akciji komunista, te da silom spriječi djelovanje Komiteta i onemogući plan stvaranja narodnog fronta. Ostaci režima u rasulu do posljednjeg časa su smatrali za svoj osnovni zadatak — borbu protiv komunista. Zatvorene komuniste, među kojima i Niku Jurinčića, policija je zadržala u zatvoru u vrijeme kada su iz njega pušteni prestupnici svih vrsta, s namjerom da ih preda ustašama⁵).

U isto vrijeme dok se ostaci starog režima grčevito bore protiv komunista i naprednog pokreta, frankovački elementi bez ikakvih prepreka pripremaju izdaju i formiraju organe ustaške vlasti u gradu. Već 13. aprila grupa frankovaca i Gutićevih zakletih ustaša, pod rukovodstvom Blaža Gutića, Božidara Jovića i Ante Vidovića, otpočinje akciju protiv ostataka razbijene jugoslovenske vojske. Ovoj grupi se priključuje gotovo kompletna Građanska zaštita iz grada, a nekoliko časova kasnije stupa u akciju i grupa od 30 žandara iz žandarmerijskog puka koje predvode Stjepan Sivoš i Josip Vicić⁶).

1. Formiranje ustaške vlasti i početak progona Jevreja i Srba

Dijelovi njemačke 183. divizije ušli su u Banju Luku 15. aprila 1941. godine. Grupa frankovaca, koja je već 13. i 14. aprila bila zauzela glavna gradska nadležstva, priredila je doček okupatorskim trupama. Uporedo s njima našla se grupa bogatijih banjolučkih trgovaca i činovnika banske uprave, koja već od tada nastoji da uhvati veze i ostvari saradnju sa okupatorom⁷).

Ulazak okupatora u grad izazvao je potištenost kod ogromne većine građanstva. Mali broj ljudi, uglavnom pristalica ustaške i križarske organizacije i organizacije »Mladih muslimana«⁸), pružio je podršku ustaškim organima vlasti.

Od 15. do 17. aprila grupa rukovodećih klero-ustaša i »Mladih muslimana«, na čelu sa Blažom Gatićem⁹) i Hilmijom Bešlagićem¹⁰) organizuje ustaške organe vlasti u gradu. Sedamnaestoga aprila u Banju Luku je stigao iz Bihaća dr Viktor Gutić¹¹), koga je poglavnik

⁴) Sjećanje Šefketa Maglajlića — »Četrdeset godina«, Zbornik sećanja knjiga 3. strana 76.

⁵) Pred ulazak njemačke vojske u Banju Luku ova grupa je pobjegla iz zatvora. — Sjećanje Nike Jurinčića, MBK k-10, 88/3.

⁶) Dokumentar Ustaške nadzorne službe — fk MBK k-14/11.

⁷) Sten. bilj. učesnika NOP-a u B. Luci, MBK; materijali sa suđenja ratnom zločincu dr Viktoru Gutiću — Vrhovni sud SRBIH.

⁸) »Podaci o istoriji NOB-e u gradu Banjoj Luci za period 1940-1941. godine«, — rad Komisije, SAB Str. 10.

⁹) Organizovani ustaša od prije rata, jedan od ustaških rukovodilaca u toku rata u Banjoj Luci.

¹⁰) Jedan od rukovodilaca organizacije »Mladi muslimani« prije rata. U toku rata ustaški prvak u Banjoj Luci i član vlade NDH emigrirao 1941. godine.

oglasom preko Radio-Zagreba već bio imenovao za stožernika bivše Vrbaske banovine, koju ustaše počinju nazivati »Bosanskom Hrvatskom« i »Hrvatskom krajinom«. Tri dana kasnije ovo imenovanje je objavljeno u prvom broju ustaškog lista za Krajinu, koji je počeo izlaziti u Banjoj Luci pod nazivom »Hrvatska krajina«¹²⁾. Istom odlukom određen je za zamjenika stožernika »Hrvatske krajine« dr Felix Niedzielski¹³⁾, predsjednik križarske organizacije za čitavu NDH. Narednih dana stožernik Gutić je imenovao i postavio iz redova klero-ustaša i organizacije »Mladih muslimana« glavne rukovodioce gradskog poglavarstva, kotarskog poglavarstva i drugih institucija u Banjoj Luci.

Po dolasku na dužnost stožernika Vrbaske banovine, uporedo sa organizacijom ustaške vlasti, stožernik Gutić otpočinje da vrši pripreme za potpunu likvidaciju srpskog i jevrejskog življa u Banjoj Luci. On je znao da plan potpune likvidacije srpskog življa ne može izvršiti bez podrške muslimana i Hrvata u gradu. Za uspjeh ove akcije posebno je bilo značajno pridobijanje življa najbrojnije konfesije — muslimana, na koju je otpadalo 40% od cjelokupnog stanovništva¹⁴⁾. Zbog toga on odmah po formiranju ustaškog stožera angažuje sve propagandne snage za pridobijanje muslimana za NDH i ustaški pokret. Treći dan po dolasku u Banju Luku stožernik Gutić je napisao proglas hrvatskim muslimanima, u kome ih naziva »najkorjenitijim« i najplemenitijim dijelom velikog, junačkog hrvatskog naroda« i otvoreno ih poziva da okrenu svoje oružje na Srbe¹⁵⁾. Nije sasvim slučajno da stožernik Gutić uzima za svoga tjelohranitelja psihopatu Asima Đelića¹⁶⁾, koji je po Gutićevom nalogu ubijao Srbe i Jevreje, uz nagradu po »skinutoj glavi«.

Gutićev poziv naišao je na vrlo slab odjek među muslimanima. Slabu podršku stožerniku Gutiću pružio je i hrvatski živalj u gradu. Iz cijelog grada u ustaške redove prijavilo se nekoliko desetina vojnih obveznika. Punu podršku ustaškoj vlasti pružila je većina katoličkog klera, a njihovim posredstvom i jedan broj žiteljstva u hrvatskim selima u okolini grada.

¹¹⁾ Pred drom Mladenom Lorkovićem položio 1938. god. u Zagrebu ustašku zakletvu. Odmah imenovan za rukovodioca ustaškog pokreta u Vrbaskoj banovini i aktivno radio na organizovanju ustaške organizacije u Krajini. U toku rata jedan od najvećih ratnih zločinaca u ustaškoj NDH, a naročito se istakao u organizovanju progona Srba. Emigrirao 1945. god. u Italiju. Uхваćen 1946. g. od strane naših organa u Italiji, prebačen u zemlju i osuđen na smrt u Banjoj Luci.

¹²⁾ Imenovanje objavljeno u ustaškom listu »Hrvatska krajina« br. 1. od 20. IV 1941.

¹³⁾ U toku rata jedan od ustaških prvaka u B. Luci, Zagrebu i nekim drugim mjestima. Osuđen na smrt u B. Luci 1946. godine.

¹⁴⁾ Citirano »Podaci iz istorije NOB-e u gradu Banjoj Luci za period 1940-1941. godine«.

¹⁵⁾ U proglasu između ostalog stoji i ovo: »Teku vam suze radosnice jer je Bosna srce i središte naše Hrvatske Države, a vi braćo Muslimani — Hrvati, najkorjenitiji i najplemenitiji dio velikoga junačkog Hrvatskog naroda, poput ostale braće hrvatske, koja se već griju na suncu slobode, primite i vi njemačku vojsku kao svoju braću. Vaše džamije i domove okitite barjakom Alaha i milim hrvatskim trobojnicama... Vi braćo vojnici, okrenite oružje na naše neprijatelje Srbe« — »Hrvatska krajina« br. 1. od 20. 4. 1941. g.

¹⁶⁾ Osuđen za zločine od organa NDH i obješen 1943. g. u B. Luci.

Za obezbjeđenje novoformirane ustaške vlasti u gradu postojeće ustaške jedinice bile su nedovoljne, pa su već nekoliko dana po formiranju ustaške vlasti dovlače ustaška pojačanja sa strane.

Dvadeset i prvog aprila stigla su iz Hrvatske tri odreda novoformiranog domobranstva, odred žandarmerije i policije¹⁷⁾. Ove snage su činile jezgro oko kojega je počelo formiranje policijskih snaga u Banjoj Luci i ostalim mjestima Bosanske krajine, te 3. oružničke pukovnije i Vrbaskog domobranskog vojnog područja, sa sjedištima u Banjoj Luci.

Odmah po formiranju ustaških organa vlasti i ustaških jedinica u gradu, stožernik Gutić otpočinje da ostvaruje plan likvidacije Jevreja i Srba. Za ovu akciju pružila mu je krajnju mogućnost Zakonska odredba za odbranu naroda i države, koju je proklamovao 17. aprila 1941. godine poglavnik NDH — Pavelić¹⁸⁾. Dvadeset i prvog aprila izdao je proglas kojim se zabranjuje Jevrejima da zalaze u kafane, restorane i gostionice¹⁹⁾.

U listu »Hrvatska krajina« od 20. aprila objavio je naredbu da se brišu svi napisi ćirilicom, čime zabranjuje upotrebu ovog pisma. Oglasom od 24. aprila 1941. godine naredio je Srbima i Jevrejima da u roku od 24 sata predaju ustaškom stožeru radio-aparate, foto-aparate i durbine²⁰⁾. Uporedo sa ovim, a na temelju opšte naredbe zapovjednika kopnenih snaga Države Hrvatske — generala Štancera, od 13. aprila 1941. godine²¹⁾ vršeno je sakupljanje oružja u gradu od svih građana koji nisu bili pouzdani saradnici poretka. Dvadeset i četvrtog aprila stožernik Gutić izdaje opomenu da će sve one građane koji ne predaju vojno i civilno oružje izvesti pred vojni sud²²⁾. Oružje od članova ustaških i proustaških organizacija nije oduzimano.

Uporedo sa ukidanjem osnovnih sloboda za Jevreje, Srbe i napredne građane, on organizuje pljačku i kontribuciju jevrejske i srpske imovine. Koristeći se mogućnostima koje mu je pružila Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske narodne imovine, propisana od strane poglavnika NDH, 18. aprila 1941. godine²³⁾, već 25. aprila izdaje naredbu o postavljanju ustaških povjerenika u jevrejskim i srpskim trgovinama i preduzećima²⁴⁾. Davanjem ovih radnji na upravu uglavnom muslimanima, stožernik Gutić pokušava da pridobije muslimanski živalj i ujedno da raspiri mržnju između muslimana i Srba, u čemu ni ovog puta nije imao uspjeha.

Poslije ovih akcija i uvođenja mjera uperenih protiv Jevreja, Srba i ostalog naprednog građanstva, stožernik Gutić 24. aprila odlazi kod poglavnika Pavelića na referisanje o izvršenim poslovima

¹⁷⁾ Obavijest o dolasku u »Hrvatskoj krajini« br. 2. od 23. 4. 1941. godine.

¹⁸⁾ Po ovoj odredbi, koja je objavljena u 4. broju »Narodnih novina« od 17. aprila, i za namjere uperene protiv ustaške NDH mogla se izricati smrtna kazna.

¹⁹⁾ Proglas objavile novine »Hrvatska krajina« br. 2. od 23. 4. 1941. g.

²⁰⁾ Presuda V. Gutiću, str. 2 — Arhiv Vrh. suda SRBiH.

²¹⁾ »Narodne novine« br. 2. od 15. 4. 1941. g.

²²⁾ »Hrvatska krajina« br. 3. od 24. 4. 1941. g.

²³⁾ Isto.

²⁴⁾ Isto.

i radi dogovora za naredne rigoroznije progone Srba, Jevreja i naprednih Hrvata i muslimana. Gutićeve akcije protiv naroda Pavelić je ocijenio kao zrele i pravilne i dao mu odobrenje da u Bosanskoj krajini djeluje prema ličnom nahodanju²⁵⁾. Ovim je sudbina naroda u Bosanskoj krajini, a posebno u Banjoj Luci, gdje je Gutić imao apsolutnu vlast, bila prepuštena najgorom ološu u ovom kraju.

Po povratku iz Zagreba stožernik Gutić je izdao seriju novih uredbi i propisa uperenih protiv Jevreja i Srba. Istoga dana propisao je naredbu po kojoj su svi Srbi i Crnogorci, rođeni u Srbiji i Crnoj Gori, morali napustiti Vrbasku banovinu u roku od 5 dana. Dva dana kasnije objavljena je dopuna ove naredbe, po kojoj su svi mješoviti brakovi Srba i Crnogoraca sa Bosankama morali silom zakona biti raskinuti²⁶⁾. U cilju raspirivanja vjerske mržnje i rukovođenja nasilnim mjerama protiv srpskog življa, krajem aprila i početkom maja izvršio je jednu turneju po dijelovima Bosanske krajine i posjetio Kotor Varoš, Jajce i Mrkonjić-Grad. Odsustvo Gutićevo iz Banje Luke se osjetilo, jer u toku prvih 5 dana maja nije propisana nijedna nova naredba protiv Srba i Jevreja.

Po povratku sa ove turneje, izdejstvovao je 8. maja postavljajući Prijekog vojnog suda u Banjoj Luci, odnosno 9 dana prije nego je donesena Zakonska odredba o uspostavi prijekih sudova²⁷⁾ na čitavoj teritoriji NDH. Za sudije prijekog suda u Banjoj Luci postavljeni su Gutićevi saradnici i prijatelji: Oskar Vilfan, Ivan Sumajstorčić, Ahmet Beglerbegović, Niko Condrić i Mahmut Dizdarević²⁸⁾. Ali čitava igra oko uspostavljanja Prijekog suda i njegovo formiranje bili su samo plašt lažne zakonitosti. Veoma malom broju ljudi je suđeno i često su osuđenici puštani na slobodu samo da bi se istakla zakonitost u ustaškoj državi. Na drugoj strani, ne samo ilegalno već i javno, pred narodom su ustaše ubijale ljude bez ikakvih isljeđenja i zvaničnih presuda. Tako su noću između 4. i 5. maja pale prve žrtve u Banjoj Luci; Gutićev lični pratilac Asim Đelić, po naređenju pretpostavljenog, izveo je iz ustaškog zatvora banjolučkog vladiku Platona i sveštenika Dušana Subotića i na obali Vrbasa u blizini Rebrovca na najsvirepiji način ih umorio²⁹⁾. Narednih dana su izvodili ljude iz zatvora i ubijali ih bez ikakvog saslušavanja. Oko 10. maja stožernik Gutić je krenuo u krajeve oko Une i obišao Bosanski Novi, Bosansku Krupu i Bihać. Svrha ovog puta bilo je organizovanje progona Srba i raspirivanje mržnje između muslimana i

²⁵⁾ Isto.

²⁶⁾ Isto — br. 4. od 26. 4. 1941. g.

²⁷⁾ »Narodne novine« br. 13. od 18. 5. 1941. god.

²⁸⁾ »Hrvatska krajina« br. 13. od 18. 5. 1941. g. i dokumenta Prijekog suda iz 1941. g.

²⁹⁾ Arhiv Vrh. suda SRBiH — saslušanje dra Gutića; Arhiva V. I. I. k-171a 13/15-1 — Supruga Asima Đelića, Magdalena Miler, izjavila je u Ustaškom redarstvu u B. Luci: »Nakon prevrata, pored toga što je bio lični čuvar stožernika, poznato mi je da je vlastoručno ubijao mnoge Srbe, po njegovom pričanju do 700 ljudi. Tako npr. on je ubio i bacio sa mosta u vodu banjolučkog mitropolita i mnoge druge uglednije osobe. Meni je priznao da je to radio po nalogu stožernika Gutića. Sjećam se da je ono jutro kad je ubio mitropolita, vratio se rano i rekao, eno ih dvojica plivaju po Vrbasu, a zatim je rekao, da je Gutić naredio ubijanje Srba«.

Srba. Po povratku sa turneje, izdao je 12. maja novu uredbu, po kojoj je zabranjivao svako izlaženje iz stanova Jevrejima i Srbima od 9 sati uveče do 6 sati ujutro³⁰). Polovicom maja ustaše su otpočele rušenje pravoslavnih crkava. Među prvima u Krajini porušena je crkva u Banjoj Luci³¹), koja je svojim arhitektonskim rješenjem i specifičnošću stila predstavljala vrijedan historijski spomenik³²).

U skladu sa uputama i stavom poglavnika u pitanju Srba u Hrvatskoj³³), Gutić je među prvima u NDH izdao 17. maja naredbu po kojoj se administrativnim putem brisala srpska nacija, a ime Srbin je zamijenjeno novom kovanicom »Grkoistočnjak«³⁴).

U nipodaštavanju jevrejskog stanovništva išle su Gutićeve ustaše još dalje, tako je jevrejski hram u Banjoj Luci po dolasku okupatora pretvoren u javnu kuću za njemačke vojnike i ustaše³⁵).

Naredbom od 27. maja zabranjeno je Jevrejima i Srbima kupanje u banjama u Gornjem Šeheru, Laktašima i Slatini, iako se ove dvije posljednje nalaze u čisto srpskom kraju³⁶). Istoga dana donesena je još jedna naredba po kojoj se Srbima i Jevrejima dozvoljava vožnja javnim prevoznim sredstvima tek onda ako ostane mjesta kad svi drugi posjedaju³⁷).

Petog juna propisao je novu naredbu po kojoj su se uzimali Srbi i Jevreji u radne logore³⁸), u kojima su u prvo vrijeme vršena pojedinačna ubijanja, a nešto kasnije grupna ili likvidacija čitavih takvih logora³⁹).

U prvoj polovini juna, poslije niza zakonskih odredbi ustaškog rukovodstva u Zagrebu uperenih protiv Jevreja⁴⁰), pojačavaju se progoni jevrejskog življa i u Banjoj Luci. Polovicom juna vrši se u gradu provjeravanje rasne pripadnosti svih državnih službenika⁴¹). Dvadesetog juna izvršen je popis Jevreja i naređeno im je da prilikom bavljenja van kuće nose jevrejsku oznaku. Krajem juna otpočije odašiljanje banjolučkih Jevreja u logore i do jeseni 1941. godine, gotovo svo jevrejsko žiteljstvo iz grada deportovano je u logore i

³⁰) »Hrvatska krajina«, br. 11. od 24. 5. 1941. god.

³¹) Cit. optužnica protiv dra Viktora Gutića.

³²) Na temelju brzojava iz Zagreba, veliki župan u B. Luci je 25. 8. 1941. g. svojeručno napisao nalog da se svi vrijedni predmeti iz banjolučke crkve i okolnih crkava predaju državnom muzeju za umjetnost. — Dokumenta u SAB — Fond VŽ SiL — 824.

³³)Razgovor njemačkog poslanika u Zagrebu sa poglavnikom u vezi sa srpskim pitanjem u NDH od 2. 9. 1941. godine — Arhiva V. I. I. (N. a.) London H-17 mf 309943 i 309944.

³⁴) Citirana optužnica protiv dra Viktora Gutića str. 7.

³⁵) Isto, i izvj. Vel. župe Sana i Luka od 7. II 1941. god. — SAB.

³⁶) Naredba Ustaškog stožera i povjereništva za bivšu Vrbasku banovinu br. 653 od 27. maja 1941. g. — SAB — Fond VŽ SiL.

³⁷) Cit. optužnica protiv dra Viktora Gutića.

³⁸) Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku i povjereništvo za bivšu Vrbasku banovinu, br. 813 od 5. 6. 1941. g. — SAB Fond VŽ SiL.

³⁹) Gospićki logor, u koji je odveden jedan broj Banjolučana likvidiran je tajno od strane ustaša kad su se morali povući pred Talijanima 19. 8. 1941. godine.

⁴⁰) Nekoliko zakonskih odredbi protiv Jevreja objavljeno je u junu u »Narodnim novinama« br. 43. i 44.

⁴¹) Materijali o ispit. rasne pripadnosti službenika u B. Luci nalaze se u SAB — Fond VŽ SL.

ustaške zatvore. Od oko 400 banjolučkih Jevreja neznatan broj je preživio strahote fašističkih logora⁴²⁾.

U julu raniji metod progona srpskog življa — pojedinačna i manja grupna ubijanja — ustupaju mjesto masovnim progonima čitavih srpskih porodica. Izvjestan broj imućnijih srpskih porodica odriče se imetka i zahvaljujući uglavnom vezama i poznanstvima prebacuje se u toku jula u Srbiju⁴³⁾.

U noći između 11. i 12. jula po nalogu stožernika Gutića ustaše su počele opšte hapšenje srpskih porodica, koje nisu bile prešle na rimokatoličku vjeru. Prema izvještaju talijanskog vicekonzula zatvoreno je bilo u tvrđavu Kastel i u neke gradske škole oko 2.000 Srba. Sve ovo žiteljstvo poslano je najprije posebnim željezničkim transportima u logor u Slavonsku Požegu, a odatle u Srbiju, kao razmjena za hrvatski živalj koji je dotada živio u Srbiji⁴⁴⁾.

Uporedo sa fizičkim istrebljivanjem i iseljavanjem srpskog i jevrejskog življa iz Banje Luke, Gutićeve ustaše vršile su pokrštavanje Srba i Jevreja. Na ovom poslu aktivno je saradivala katolička crkva, uz posebno isticanje jednog dijela katoličkog klera, koji je po formiranju ustaške NDH činio glavni oslonac stožerniku Gutiću. Odmah poslije kapitulacije fra Alojzije Čosić pozvao je vjernike u katoličkoj crkvi da se uključuju u ustaški pokret i javno prokleo sve one Hrvate koji ne pomognu ustašku NDH⁴⁵⁾. Župnik iz Banje Luke, dr Nikola Bilogrivić, kao najbliži saradnik i duhovni pratilac stožernika Gutića učestvovao je u svim većim turnejama i ustaškim zborovima u Bosanskoj krajini. Kao prvak rimokatoličkog klera u Banjoj Luci, on je sve svoje službene i duhovne mogućnosti upotrijebio u korist ustaške organizacije i svojim zvanjem i položajem uticao na neupućene hrvatske vjernike da se priključe ustaškoj državi⁴⁶⁾. Svećenik Pajić Petar iz Banje Luke piše pamflete, u kojima pokušava da opravda okupatorske i ustaške zločine⁴⁷⁾.

Na temelju opštih naredbi o prelasku s jedne vjere na drugu, koje je donijela vlada NDH 3. i 27. maja, Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku i Likvidatura Vrbaske banovine⁴⁸⁾, donijeli su 22. juna

⁴²⁾ Materijali sa suđenja dru Viktoru Gutiću — Vrhovni sud SRBiH.

⁴³⁾ Sten. bilj. — Arhiv V. I. I. 4-2.000 reg. br. 1-31/1.

⁴⁴⁾ Izvješt. talijan. vicekonzula u B. L. od 22. 13. i 27. 7. 1941. g. Arhiv V. I. I. k-153a 13/5-134-5 i k-143a 14/10-2.

⁴⁵⁾ Viktor Novak — Magnum Crimen, str. 654.

⁴⁶⁾ Dr Nikola Bilogrivić, na misi u rimokatoličkoj crkvi u Pavlovcu izjavljuje: Evo, braćo Hrvati, ima 20 godina kako nosimo teški srpski jaram za vratom. Dao je gospod bog pa smo ga skinuli i ovu vinovu lozu, gledajmo, braćo, da je iskorijenimo. — Iz optužnice protiv dr Nikole Bilogrivića, str. 35. — Vrhovni sud SRBiH.

⁴⁷⁾ U »Katoličkom tjedniku« od 31. 8. 1941. g. on piše: »Do sada je bog govorio po savjetima, po papinskim enciklikama, po nebrojenim propovjedima, po katehizaciji, po kršćanskoj štampi, po misijama, po junačkim primjerima svetaca itd. Sada je gospodin odlučio upotrebiti novu metodu. Prirediti će misije. Evropske. Svjetske. Držati će ih ne svećenici, nego vojskovođe na čelu sa Hitlerom. Propovjedi će se vrlo dobro čuti pomoću topova, mitraljeza, tenkova, bombardera...«

⁴⁸⁾ U dokumentima naziv »Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku i povjereništvo za bivšu Vrbasku banovinu — polovicom juna promijenjen je i glasi: »Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku i Likvidator bivše Vrbaske banovine«.

1941. godine lokalne propise o pokrštavanju Srba. Iako je čitavoj javnosti bilo potpuno jasno da se pokrštavanje vrši pod pritiskom ustaških organa vlasti, stožernik Gutić pokušava da opravda ove postupke pred Hrvatima i muslimanima i objavljuje da se pokrštavanje Srba vrši potpuno slobodno i po vlastitoj volji prelaznika⁴⁹⁾.

I pored nasilja i prisilnih mjera koje su tjerale Srbe na promjenu vjeroispovijesti, priličan broj srpskog življa nije htio podnijeti molbu za prelaz na rimokatoličku vjeru. Prema izvještaju italijanskog vicekonzula u Banjoj Luci od 2. avgusta 1941. godine, koji je bio u bliskoj saradnji i vezi sa župskim ordinarijatom, u gradu je tada živjelo još oko tri hiljade Srba, od kojih je oko 1.500 prešlo na rimokatoličku vjeru⁵⁰⁾. Ostatak Srba do 7.800, koliko ih je bilo u gradu kada je uspostavljena ustaška vlast, prema izvještaju vicekonzula, dijelom su iseljeni, a dijelom poubijani⁵¹⁾.

Stožernik Gutić se miješao u poslove i nekih drugih konfesijskih koje nisu bile pod direktnim udarom ustaških progona i propisa. Tako je jednim dopisom od 19. juna 1941. godine odredio novi službeni naziv evangelističke crkve u Banjoj Luci⁵²⁾.

Imovina svih iseljenih i ubijenih Jevreja i Srba postala je plijen ustaških prvaka, njihovih srodnika i saradnika. Ured za kolonizaciju, koji je osnovan u Banjoj Luci u julu 1941. godine, mogao je raspoređivati samo slabije posjede iseljenog srpskog življa iz okoline, jer su bolji posjedi razgrabljeni od strane ustaša⁵³⁾. Podružnica Državnog ravnateljstva za gospodarstvenu ponovu, formirana krajem jula 1941. u Banjoj Luci, služila je kao paravan za nesmetano rasturanje srpske i jevrejske imovine između ustaša⁵⁴⁾. Drugog avgusta izvršena je bez ikakve zakonske procedure podjela 13 jevrejskih radnji između ustaških prvaka⁵⁵⁾. U toku avgusta podijeljene su, osim kuća i nepokretne imovine u stanovima, i 62 trgovinske i zanat-

⁴⁹⁾ U objašnjenju stožernika Gutića, koje je objavljeno u listu »Hrvatska krajina« br. 28. od 22. juna stoji i ovo: »Daleko je od ustaškog pokreta i pomisao propagande za širenje ma koje vjere, ali kada vidi, da su pojedinci uvidjeli da su do sada zavađani i zalučivani, pa hoće, da se asimiliraju sa hrvatskim narodom, a kao prvi korak u tome hoće da iziđu iz one crkve u kojoj može biti samo Srbin i nitko više, kada se dakle odriču srpstva i njegovih propagatora, onda nema razloga da se takve ljude ne prizna punopravnim članovima hrvatskog naroda sa svim pravima i dužnostima koje iz toga proističu, kada to oni sami žele i hoće«.

⁵⁰⁾ Molbe i rješenja o prelasku banjolučkih Srba na rimokatoličku vjeru — Muzej revolucije SRBiH; Dokumenta o protivnarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog sveštenstva — izd. Zagreb 1946. god. str. 102.

⁵¹⁾ Izvj. talijan. vicekonzula iz B. Luke — Talijanskom poslanstvu u Zagrebu od 28. 8. 1941. g. — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-91.

⁵²⁾ Ustaški stožer za Bosansku Hrvatsku i Likvidator Vrbaske banovine, propis o službenim nazivima evangelističke crkve, vjerskih obreda i vjerske zajednice evangelika — br. 1017 od 19. 6. 1941. g. — SAB — fond VŽ SL.

⁵³⁾ Dopisi Drž. ravnateljstva za ponovu u Zagrebu, — Uredu za kolonizaciju u B. Luci i velikom županu B. Luka od 18. 8. 1941. g., pod br. 6604 — SAB VŽ SL.

⁵⁴⁾ Drž. ravnatelj. za ponovu — velikom županu B. Luka — od 14. 8. 1941. SAB, fond VŽ SL.

⁵⁵⁾ Zapisnik o primopredaji židovskih radnji, sastavljen 2. 8. 1941. g. u blagajni Ustaškog stožera — SAB — Fond VŽ SL.

ske radnje, vlasništvo iseljenih Srba⁵⁶⁾). Podružnica Ureda za ponovu u Banjoj Luci bila je do te mjere kompromitovana da su se same ustaše plašile skandala i sukoba u krugu svojih pristalica. Zato je ona u septembru 1941. godine stavljena u nadležnost Gradskog poglavarstva⁵⁷⁾, a početkom 1942. godine konačno likvidirana⁵⁸⁾.

U toku oktobra i novembra 1941. godine, Gradsko poglavarstvo je pokušavalo da izvrši povraćaj jednog dijela opljačkane i razgrabljene imovine. Četvrtog novembra je održan širi sastanak predstavnika podružnice za ponovu pri Gradskom poglavarstvu, uz prisustvo nekoliko delegata iz Zagreba, na kome su iznesene greške koje je rukovodstvo ponove ranije činilo⁵⁹⁾ i donesen zaključak da se izvrši povraćaj dijela imovine koju su pojedinci nezakonito stekli⁶⁰⁾. No, pošto je čitav ustaški pokret u Banjoj Luci i cijeloj NDH bio baziran na najgrubljoj pljački, nasiljima i progonima, odluke donesene na ovom sastanku i čitav ovaj pokušaj ostao je bez nekih značajnijih uspjeha.

2. Narastanje suprotnosti između klero-ustaške i umjereno-muslimanske struje u Banjoj Luci

Uspjeh Gutićevog plana likvidacije srpskog življa u Bosanskoj krajini zavisio je od podrške koju su mu u ovoj akciji pružile hrvatske i muslimanske mase. U Banjoj Luci, gdje su muslimani činili većinu stanovništva — oko 40%, prema 30% Srba i oko 25% Hrvata⁶¹⁾ podrška muslimanskog življa bila je naročito značajna. Međutim, prvi pokušaji saradnje sa muslimanima poslije kapitulacije nisu mu davali ni približno željene rezultate. Potkupljivanjem opljačkanom srpskom i jevrejskom imovinom uspio je pridobiti samo nešto ološa tipa Asima Đelića. I podrška hrvatskog življa u gradu bila je sasvim minimalna. Izuzimajući mali broj građana koji su bili pod snažnim uticajem klerikalno-križarskih organizacija, sva ostala hrvatska masa, ubrajajući tu i one koji usljed političke neopredije-

⁵⁶⁾ Zapisnik sastavljen 4. 11. 1941. g. u prostor. podružnice Državnog ravnateljstva za ponovu u B. Luci, — SAB — Fond VŽ SL.

⁵⁷⁾ Obavještenje objavljeno u »Hrvatskoj krajini« br. 65. od 26. 9. 1941. g. i dopis Drž. ravnateljstva za ponovu — Velikoj župi Banja Luka od 22. 8. 1941. i 25. 8. 1941. g. — SAB — Fond VŽ SL 901/41.

⁵⁸⁾ Dopisi Državne riznice iz Zagreba — Gradskom poglavarstvu u Banjoj Luci i Podružnici biv. Državnog ravnateljstva za ponovu od 28. 1. 1942. g. kao i izvještaji podružnice i poglavarstva od 5. 16. 17. — i 20. 2. 1941. g. — original u SAB — Fond VŽ SL.

⁵⁹⁾ Isto. Na ovom sastanku ustanovljeni su između ostalog ovi propusti podružnice Ravnateljstva za ponovu »1. jedan velik broj radnji predan je u vlasništvo, a da nije prethodno izvršena inventura i procjena u istima... 3. Ni u jednom slučaju nije kupac prilikom preuzimanja robe uplatio neku svotu na račun kupovine... 5. Prilikom preuzimanja radnji nijesu tražene nikakve garancije za isplatu primljene robe...« itd.

⁶⁰⁾ Pod zaključcima na sastanku od 4. 11. 1941. godine, donesena je odluka da se vrati imovina opljačkanim Srbima koji su ostali u gradu ili imaju svoje srodnike, međutim, i ovo je ostalo, uglavnom, samo na papiru.

⁶¹⁾ Sten. bilj. — Arhiva V. I. I. k-2000 1-30/L.

ljenosti ne bi bile pristalice oslobodilačke borbe, bila je protivnik Gutićeve antisrpske politike. Nešto veću podršku imao je Gutić u okolnim hrvatskim selima, gdje su križarsko-klerikalne organizacije uz pomoć katoličke crkve djelovale sa više uspjeha.

Ova okolnost je ponukala stožernika Gutića da priključenjem okolnih hrvatskih sela: Budžak, Derviši, Petrićevac, Česma, hrvatski dio Rebrovca, Pavlovac, Priječani, Donje Selo i Mađir, 26. juna 1941. godine, pokuša povećati broj hrvatskog žiteljstva u gradskoj opštini i ujedno ojačati broj svojih pristalica⁶²⁾.

Ova mjera je vrlo malo izmijenila odnos snaga u gradu, jer su sela i dalje ostala izvan gradskih zbivanja. Zato se stožernik Gutić, ohrabren uspjesima u progonima Jevreja i Srba, odlučuje na upotrebu sile i protiv neposlušne većine iz redova hrvatskog i muslimanskog življa. Nijedna akcija, od najmanjeg sastanka do svečane mise u čast poglavnikovog imendana, nije mogla proći bez pozivnica i naređenja da se obavezno prisustvuje i prijetnji svim službenicima najstrožom kaznom ukoliko se ne odazovu pozivu⁶³⁾. Ipak, i pored svih ovih mjera, na zvanične ustaške skupove i manifestacije bio je odziv slab, a građanstvo koje je pod prijetnjom sile odlazilo, svojim ponašanjem je otkrivalo neslaganje sa Gutićevom politikom⁶⁴⁾. Razjaren ovakvim stavom većine muslimanskog i hrvatskog življa, on se odlučuje na otvorene i javne prijetnje čitavom muslimanskom i hrvatskom žiteljstvu. Strašne prijetnje koje je stožernik Gutić, uz znanje i saglasnost poglavnika⁶⁵⁾ izrekao sa balkona bivše banske palate, u antisrpskom govoru 25. maja, bile su podjednako upućene Srbima, muslimanima i Hrvatima u Banjoj Luci⁶⁶⁾.

Kombinovanjem nasilnih mjera, prijetnji i političko-vjerskih akcija, Gutić je nastojao da poveća broj svojih pristalica u gradu, posebno u redovima muslimanskog življa, gdje se počela da stvara barijera protiv njega i čitave njegove politike. Tako je on pored ustaškog lista »Hrvatska krajina« podržao inicijativu da se pokrene

⁶²⁾ Naredba ustaškog povjereništva za Hrvatsku Bosnu i Likvidatora bivše Vrbaske banovine, br. 1155 od 23. 6. 1941. g. — SAB, Fond VŽ SL.

⁶³⁾ Gutićeve naredbe i pozivi raznim nadleštva u gradu br. 1450 od 10. 6. 1941. g., br. 1580 od 11. 6. 1941. g. — SAB — Fond VŽ SL.

⁶⁴⁾ Talijanski vicekonzul u B. Luci, iznenađen stavom građana u izvještaju od 26. 7. 1941. g. piše: »Prisustvovao sam jednom redovnom prikazivanju gore pomenutih slikopisaca, te sam mogao ustanoviti da niko nije pljeskao poglavniku ni u jednom momentu njegova govora«. Dok. u arhivu V. I. I. k-153a 13/5-127.

⁶⁵⁾ Isto — u izvještaju talijanskom poslanstvu u Zagrebu od 24. 7. 1941. između ostalog piše: »Iz novog razgovora koji sam imao sa ovdašnjim vladinim izaslanikom, koji se jučer povratio iz Zagreba, doznao sam da je poglavnik potpuno odobrio njegovo postupanje prema Srbima koji su protjerani iz ovog grada«. — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-131.

⁶⁶⁾ Gutić je tada između ostalog rekao: »Dobio sam još veća ovlaštenja i odriješene ruke. Dobio sam poseban blagoslov od poglavnika... Ali od sutra ću pritegnuti... Pucat će kičma... Nema milosrđa za narodne protivnike i ja kažem neka mi ni jedan ne dolazi moliti za naše dušmane. Ja ću biti jaka gvozdena metla ovdje... Na neku ljutu ranu treba dosta trave. Ja sam do sada melnuo samo malu travčicu«. — »Hrvatska krajina« br. 18. od 28. 5. 1941. g.

i izdaje sedmični list »Muslimanski svijet«, koji je uređivao i vodio Fikret Šahinović⁶⁷).

Akcija za pridobijanje muslimanskog življa nije vođena samo u Banjoj Luci već se odvijala u čitavoj Bosni i Hercegovini i uz učešće i najviših ustaških organa NDH. Odmah po formiranju NDH, u doba dok još nije bila tačno određena i od fašističkih saveznika priznata granica te nove tvorevine na Balkanu i kada je prema privremenim direktivama Hitlera Bosna i Hercegovina priznata u interesnu sferu Italije⁶⁸), otpočinje dvolična igra oko odluke da se sjedište vlade NDH preseli u Banju Luku, koja je imala spoljno i unutrašnje-političko značenje. Na spoljno-političkom planu ova lažna odluka imala je za cilj da pred njemačkim fašističkim saveznikom pokaže od kolike je istorijske i životne važnosti Bosna i Hercegovina za opstanak i cjelokupni život novostvorene ustaške NDH. Po dobijanju pristanka velikih fašističkih sila da se BiH uključi u NDH, ovaj prvi zadatak je za ustašku NDH uspješno riješen. Ostalo je unutrašnje značenje ove odluke i njena propagandna uloga — pridobijanje muslimanskog življa za ustašku NDH. Preseljavanje potpredsjedništva vlade na čelu sa dr Osmanom Kulenovićem u Banju Luku 4. maja 1941. godine, i obećanja da će uslijediti uskoro i preseljenja pojedinih ministarstava, a zatim i cjelokupne vlade NDH⁶⁹) imalo je za cilj da pokaže muslimanima u Bosni i Hercegovini koliko pažnje ustaška vlast posvećuje saradnji sa muslimanskim življem. Nije sasvim slučajno što je na čelu te seobe bio član vlade — musliman.

Tehničke i političke pripreme za preseljenje vlade NDH u Banju Luku povjerene su stožerniku Gutiću. On je sa grupom saradnika već razradio plan izgradnje novog centra ustaške NDH, na čiju je prvu građevinu položen temeljac 23. 7. 1941. godine⁷⁰). Bio je odredio i novo ime Banjoj Luci — Antingrad, u čast poglavnikova imena⁷¹). Gutićeve akcije protiv srpskog i jevrejskog življa u junu

⁶⁷) Izvj. talijanskog vicekonzula od 9. 7. 1941. g. — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-143.

⁶⁸) Zbornik dokumenata NOR-a II/2, nep. dok. 14 str. 547.

⁶⁹) Na svečanom dočeku u B. Luci, koji je opisala ustaška štampa, između koje i »Hrvatska krajina« br. 7. od 4. 5. 1941. g. potpredsjednik Kulenović je između ostalog izjavio: »Uskoro će se u Banju Luku preseliti veterinarski, rudarski i šumarski odjel, a onda će nešto kasnije postepeno preći i sva hrvatska državna vlada«.

⁷⁰) Izvj. talijanskog vicekonzula — talijanskom poslanstvu u Zagrebu od 26. 6. 1941. godine — Arhiva V. I. I. k-153a, br. 13/5-129.

⁷¹) Isto od 8. 7. 1941. g.: »Mnogi elementi drže kao dosta vjerovatno pre-mještanje glavnog grada Hrvatske u Banju Luku. Prije svega već imade u ovom gradu svoje sjedište Potpredsjedništvo vlade, te se grade dvije zgrade za buduće smještanje ministarstva vanjskih poslova i ministarstva ruda i jednog dijela ministarstva gospodarstva... Najautentičniju potvrdu mi je dao stožernik dr Viktor Gutić, koji mi je rekao da je ing. Horvat dobio dužnost da sastavi pravilan plan nove prijestolnice, te da će se doskora početi sa radovima. Grad će se morati proširiti duž rijeke Bosne (misli se na Vrbas — primj. autora) proširivši se na sadašnje predgrađe Donji i Gornji Seher, gdje isključivo stanuju muslimani, čije će se kuće moriti porušiti. Dr Gutić mi je povjerio da kani s drugim predstavnicima ustaškog revolucionarnog pokreta dati novoj prijestolnici ime »Antingrad« na uspomenu oca Domovine Ante Starčevića i samog poglavnika dr Ante Pavelića«. — Arhiva V. I. I. k-153 13/5-148.

i julu u Banjoj Luci bile su glavni dio priprema za izmišljeni dolazak poglavnika⁷²⁾.

Uspjeh ovog propagandnog ustaškog poduhvata, već u početnoj fazi bio je za organizatore nezadovoljavajući. Doček potpredsjednika vlade dr Osmana Kulenovića 4. maja bio je sasvim mršav i promašen. Najveći dio muslimanskog stanovništva u gradu ostao je potpuno indiferentan prema ovom ustaškom triku. Ipak, ustaško rukovodstvo ne odustaje od ove igre i nastavlja s njom sve do kraja 1942. godine. Predstavnici ustaških organa iz Zagreba u svojim govorima u Banjoj Luci potenciraju značaj Banje Luke kao budućeg centra NDH⁷³⁾. Polovicom 1942. godine dio Glavnog ravnateljstva ustaškog redarstva preselio se iz Zagreba u Banju Luku⁷⁴⁾. Devetog avgusta 1942. godine ustaški list u Banjoj Luci »Novo doba«⁷⁵⁾ objavio je obavijest da je odlukom poglavnika Banja Luka određena za glavni grad NDH⁷⁶⁾. Međutim, sve je ovo ostalo samo perfidna igra rukovodstva ustaškog pokreta u NDH.

Preseljenje potpredsjedništva vlade NDH u Banju Luku ne samo da nije olakšalo položaj stožerniku Gutiću već je ojačalo snage koje su bile protiv njega. Potpredsjednik vlade dr Osman Kulenović postaje stub heterogene grupacije, koja je djelovala protiv Gutića. Odnosi između stožernika i potpredsjednika naročito se zaoštavaju u pitanju progona srpskog življa i bezobzirne pljačke i uništavanja srpske i jevrejske imovine. U isto vrijeme dok stožernik Gutić na svojim turnejama po Krajini poziva muslimane i Hrvate u pohod protiv srpskog življa i svakodnevno podstiče muslimane i Hrvate na pljačku srpske i jevrejske imovine⁷⁷⁾, potpredsjednik vlade izdaje 27. juna nalog da se obustave i prekinu kontribucije svih vrsta i prisilno iznuđivanje bilo kakvih davanja⁷⁸⁾.

Komandi 718. njemačke divizije u B. Luci, čije su relativno slabe jedinice držale cijelu njemačku okupacionu zonu u NDH-a, i koja je imala vrlo male snage u krajini, nije išla u prilog Gutićeva politika pogoršavanja stanja u Bosanskoj krajini⁷⁹⁾. Uporedo sa ovim došlo je do oštih sukoba između Gutićevih ustaša i njemačke vojske

⁷²⁾ Na ustaškom skupu 25. maja u B. Luci stožernik Gutić izjavljuje: »Banja Luka, svijetla i čista kao sunce mora dočekati Poglavnika i Hrvatske ministre« (misli na čišćenje Jevreja i Srba — primj. autora) — »Hrvatska krajina« br. 18. od 28. 5. 1941. g.

⁷³⁾ Izvj. talijan. vikenkonzul. od 19. 9. 1941. i 20. 10. 1941. g. — Arhiva V. I. I. k-153a, 13/5-42 i 69.

⁷⁴⁾ Isto, od 24. 6. 1942. g. — Arhiva V. I. I. — k-155a 13/5-184.

⁷⁵⁾ Ustaški list u B. Luci izlazi od aprila 1941. do jula 1942. g. pod nazivom »Hrvatska krajina«. U julu i avgustu 1942. g. izlazi 11 brojeva pod nazivom »Ustaški glas«, dok se 12. broju od 9. 8. 1942. godine daje novi naziv »Novo doba«.

⁷⁶⁾ »Novo doba« br. 12. od 9. 8. 1942. g. — Sveučilišna biblioteka Zagreb.

⁷⁷⁾ U julu 1941. godine na zboru u Prnjavoru stožernik Gutić je govorio: »Ako je kome potrebna krava, konj ili vo, ima toga svega u Srba, uzmite, ne bojte se...« Iz optužnice Gutiću str. 6.

⁷⁸⁾ Dopis predsjedništva vlade NDH od 27. juna 1941. g. Str. pov. 169. SAB — Fond VŽ SL.

⁷⁹⁾ Prema izvješt. italijan. vicekonzula od 21. 7. 1941. g. njemački general Fortner je istoga dana izjavio pred stožernikom: »Zatvoriću vas i cijelu vašu kliniku«. Arhiva V. I. I. k-153a, 13/5-132.

u pitanju podjele imovine protjeranih Srba i napuštenih jevrejskih i srpskih zgrada. Sukob je čitav juli zaoštavan i krajem jula dolazi do potpunog prekida svih veza⁸⁰⁾ između ustaškog stožera i njemačke divizije, kao i do međusobnih otpušivanja Gutića i njemačkog generala Fortnera, nadležnim komandama⁸¹⁾.

Zaoštavanje odnosa između generala Fortnera i Gutića dovodi krajem jula 1941. godine do zamršenog stanja između predstavnika vojnih snaga okupatora, ustaških organa i predstavnika vlasti NDH u gradu. Nastaju dva tabora, na jednoj strani stožernik Gutić kao predstavnik klero-ustaške grupacije, italijanski vicekonzul i dio muslimanskih deklasiranih elemenata koji se preko ustaških formacija priključuju stožernikovoj struji, a na drugoj strani predstavnici i i prvaci muslimanskog življa sa potpredsjednikom Kulenovićem i njemačka komanda.

U ovakvoj situaciji poslije kategoričkog zahtjeva njemačke komande — da se Gutić odmah povuče iz Banje Luke, poglavnik NDH, koji je potajno saučestvovao sa Gutićevim poduhvatima, bio je primoran da Gutića premjesti iz Banje Luke.

U toku jula teritorij bivše Vrbaske banovine podijeljen je na velike župe. Na teritoriji koja će u toku NOB-e ući u operativno područje Bosanske krajine, formirane su tri velike župe: Luka i Sana u Banjoj Luci, Krbava i Psat u Bihaću, Pliva i Rama u Jajcu, dok su manji dijelovi Krajine pripali okolnim župama.

Za župana velike župe Sana i Luka, sa sjedištem u Banjoj Luci, imenovan je 23. jula ustaški pukovnik Ladislav Aleman⁸²⁾, a za podžupana Ahmed Krupić, zet potpredsjednika vlade NDH dr Osmana Kulenovića⁸³⁾. Nešto docnije, 17. septembra, za ustaškog stožernika u Banjoj Luci, (za teritorij velike župe Sana i Luka) imenovan je ustaški poručnik Mirko Beljan, pristalica Gutića i protivnik muslimanske grupe u Banjoj Luci⁸⁴⁾.

U toku septembra formiraju se i učvršćuju ostali organi vlasti u gradu koje počinju djelovati samostalnije, dok se ustaški stožer orijentiše na rukovođenje poslovima iz nadležnosti ustaške organizacije.

Istiskivanjem stožernika Gutića iz Banje Luke, osnovni problem ustaške organizacije i organa vlasti NDH u Banjoj Luci — suprotnost između klero-ustaške i umjereno-muslimanske struje nije bio riješen. U svim gradskim organima i nadležstvima obje struje su formirale svoje grupe i borba se nastavlja nejednakim intenzitetom, sve do konačnog oslobođenja grada.

⁸⁰⁾ Isto — od 24. 7. 1941. g. kaže — da mu je dr. Gutić rekao da je odlučio prekinuti svaki odnos sa generalom Fortnerom. Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-131.

⁸¹⁾ Tal. vicekonzul u izv. od 25. 7. 1941. g. piše: »Poznato mi je da je istog dana kada je stožernik otišao u Zagreb da izvjesti poglavnika o onome što se dogodilo (misli se na sukob sa Fortnerom — primj. autora) da je i general Fortner ostavio ovaj grad i otišao u Beograd, odakle se vratio 23. 7. 1941«. — Arhiva V. I. I. k-153a 13. 5. 130.

⁸²⁾ Isto od 26. 7. 1941. godine — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-129.

⁸³⁾ Isto od 14. 8. 1941. godine — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-104.

⁸⁴⁾ Isto od 17. 9. 1941. godine — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-190. Beljan je po dolasku u Banju Luku izjavio da želi ukloniti muslimane sa važnijih političkih pozicija.

3. Neki podaci o prilagođavanju partijske organizacije novim uslovima rada u razdoblju od kapitulacije do ratnog sukoba fašističke Njemačke i SSSR-a

U vremenu od kapitulacije do napada fašističke Njemačke na SSSR partijska organizacija u Banjoj Luci prilagođavala se novim uslovima rada u uvjetima fašističke okupacije. U prvo vrijeme nakon kapitulacije stare Jugoslavije uslovi ilegalnog djelovanja Komunističke partije u gradu, u odnosu na raniji period, nisu se pogoršali.

Veći broj komunista muslimana i Hrvata, za koje se dobro znalo da su aktivisti naprednog pokreta, ostao je u službi sve do ratnog sukoba između Njemačke i SSSR, dok su u isto vrijeme mnogi Srbi i Jevreji, činovnici, ne samo otpušteni iz službe već i ubijani.

Ovaj nepromijenjen stav ustaških organa prema komunistima djelovao je negativno na rad partijske organizacije, uticao na pojavu nebudnosti, što će se kasnije, za vrijeme hapšenja osvetiti partijskoj organizaciji u gradu.

Neposredno poslije kapitulacije partijska organizacija je ostala brojno na predratnom nivou, jer su se gotovo svi članovi Partije povratili ubrzo nakon kapitulacije svojim kućama.

Uz neposrednu pomoć sekretara Oblasnog komiteta KPJ Đure Pucara — Starog, Mjesni komitet, čiji je sekretar u to vrijeme bio Branko Babić — Slovenac⁸⁵⁾, odredio je kao osnovne zadatke partijske organizacije:

— okupljanje partijskog članstva i nastavlanje napora na organizacionom učvršćenju i proširenju partijske organizacije,

— rad sa građanstvom, objašnjavanje namjera fašističkih okupatora i razobličavanje izdaje domaćih kvisingla,

— otpočinjanje priprema za oružanu borbu.

Okupljanje članstva i organizaciono učvršćenje i proširenje organizacije bio je momentalno najvažniji i, ujedno, najhitniji zadatak.

I pored nastojanja, Mjesni komitet KPJ u ovom najranijem razdoblju djelovanja u uslovima fašističke okupacije, nije uspio da okupi sve članstvo i da učvrsti veze između pojedinih partijskih ćelija i grupa. Kao posljedica ovog uslijedila su lutanja u radu i nesnalažljivosti jednog broja članova Partije i došlo je do nekih preuranjenih poduhvata.

Slična je situacija bila i u redovima skojevske organizacije, kojom je rukovodio Mjesni komitet sa sekretarom Rudijem Kolakom⁸⁶⁾.

Pod kraj aprila grupa od trojice članova Partije i skojevaca — Jusuf Selman, Ivica Odić, Salomon Albert — krenula je iz Banje Luke prema Beogradu sa namjerom da se preko Rumunije prebace u SSSR, što je bilo u tadašnjim uslovima neostvarljivo. Zahvaljujući uglavnom odvažnosti ovih mladih entuzijasta, grupa je nekako stigla

⁸⁵⁾ Sten. bilj. učesnika iz B. Luke — Arhiva V. I. I. k-2.000 1/24-1.

⁸⁶⁾ Jusuf Selman — sjećanje — članak »Komunisti Banje Luke u zatvorima i pred isljednicima UNS-a 1941/42. g. — Zdrava Korda« — MBK.

do Beograda, a onda kada se uvjerila da je plan neizvodljiv i da je hapšenje neizbježno, vratila se nazad pješice u Banju Luku⁸⁷⁾.

Druga grupa komunista — Filip Macura, Slobodan Kokanović, Hadžihalilović Ahmet i Ibro Sarač, otišla je polovicom aprila na Kozaru u Donji Jelovac, i tek polovicom maja se povratila u grad⁸⁸⁾. O djelatnosti ove grupe za vrijeme boravka na Kozari nisu sačuvani podaci.

Djelovanje Partijske organizacije u narodu, iako nedovoljno organizovano, bilo je znatno uspješnije. U razgovoru sa pojedincima i grupama komunisti su objašnjavali sramnu ulogu tvorca NDH, namjere fašističkih sila da unište sve što je napredno i neminovnost poraza fašizma u sukobu sa naprednijim dijelom čovječanstva. Odmah nakon formiranja Ustaškog stožera za bivšu Vrbasku banovinu, komunisti i simpatizeri Partije aktivno rade među muslimanima i Hrvatima na razobličavanju izdajničke uloge stožernika dr-a Viktora Gutića i njegovih planova za reseljavanje i istrebljivanje srpskog življa u Bosanskoj Krajini. Djelovanje komunista na ovom planu imalo je najviše uspjeha. Izvjestan broj građana koji je u prvi mah, zbog neobaviještenosti, pozdravio formiranje nove hrvatske države, razočaran Gutićevom politikom, povlači se u potpunu pasivnost.

Sve akcije, zborovanja i sastanci, koje je organizovao ustaški pokret, pripremani su pomoću prijetućih poziva i prisilnih mjera⁸⁹⁾, ali i pored toga, svi ustaški skupovi bili su veoma malobrojni.

Pripreme za oružanu borbu, za koju su u ovo vrijeme u gradu postojali prilično dobri uslovi (mogućnost sakupljanja rasutog oružja), nisu bile najbolje organizovane. Neposredno poslije kapitulacije na nekoliko sastanaka komunista, npr. sastanak grupe pod rukovodstvom Kasima Hadžića⁹⁰⁾, sastanak grupe komunista u šumi nedaleko od Karabegovića kuća⁹¹⁾, itd., govorilo se i o potrebi pripremanja oružane borbe, ali se nije išlo u konkretizaciju zadataka o ovom pitanju.

Za vrijeme rasula Jugoslovenske vojske i nakon kapitulacije stare Jugoslavije nekoliko komunista i simpatizera Partije samoinicijativno je sakupljalo oružje i municiju po banjolučkom polju i okolini Banje Luke. Tada su trojka: Hikmet Karahasanović, Mirko Boban i Kazimir Obradović, sakupili na banjolučkom polju nešto oružja i veću količinu puščane municije i predali je Daniđjalu Halimiću i Šandoru Blakiću, odakle je kasnije iznesena partizanima na oslobođenu teritoriju⁹²⁾. Grupa Karla Rojca, u kojoj su bili: Milan Radman i Lazo Vidović, sakupila je neposredno nakon kapitulacije veću količinu municije i nekoliko pušaka i smjestila u porodičnu grob-

⁸⁷⁾ Selman Jusuf — »Sjećanje na partijsko-skojevski rad u Banjoj Luci« str. 3. i »Likovi revolucionara — Ivica F. Odić«, tr. 1-3. — MBK — 11/1.

⁸⁸⁾ Sten. bilj. učesnika iz B. Luke, str. 11. — SAB.

⁸⁹⁾ Dokumenta o ovome sačuvana u SAB, Fond VŽ SL.

⁹⁰⁾ Jusuf Selman: »U nekim legalnim i ilegalnim skupovima u Banjoj Luci u vremenu od 1938-1941. g.« — MBK str. 2. — 13/1.

⁹¹⁾ Zajed. izjava petorice članova Mjesnog komiteta u B. Luci u toku rata — MBK, str. 1. 87/3.

⁹²⁾ Sjećanje učesnika Hikmeta Karahasanovića — MBK, str. 2. 66/2.

nicu Čondrića, odakle je krajem juna i početkom jula izvađena i predata odredu na Starčevici⁹³).

Posljedica nedovoljne aktivnosti u pitanju sakupljanja oružja osjetila se kasnije, krajem jula, kada je odred na Starčevici od oko 60 boraca raspolagao sa svega desetak pušaka.

Do kraja maja okupljanje partijskog članstva po ćelijama bilo je završeno i partijska organizacija se počela privikavati na nove uvjete rada u okupiranom gradu. Ranije najuspješniji oblici rada komunista, preko sindikata, radničkog doma i raznih društava, kao npr. u RKUD Pelagić, sportska društva »Borac«, KAB itd., morali su biti u novonastalim uslovima napušteni i težište rada se prenosi na teritorijalne kvartovske partijske ćelije i grupe. Napredna biblioteka društva »Pelagić«, odmah nakon kapitulacije preseljena je u stanove članova Partije i simpatizera, poslije čega je djelomično zakopana, a djelomično podijeljena članovima da se njome služe⁹⁴).

Od vanteritorijalnih partijskih ćelija i grupa u ovom razdoblju najuspješnije djeluje partijska ćelija pri službeničkoj menzi, koja je osnovana neposredno pred rat. Gotovo čitav personal menze bio je uključen u partijsku ćeliju, kojom je uspješno rukovodio dr Vaso Butozan. U ovo vrijeme menza je bila partijski punkt preko koga su se ugovarali sastanci i održavale veze između sekretara Oblasnog komiteta i pojedinih drugova iz Mjesnog komiteta KPJ ili drugih aktivista⁹⁵). Važnu ulogu odigrao je ovaj partijski centar i u ugovaranju i održavanju veza između Oblasnog komiteta i sreskih centara u Krajini.

Značajnu ulogu odigrala je partijska organizacija Banje Luke u ovo vrijeme u osiguravanju i pripremanju širih savjetovanja koje je organizovao Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu i na kojima su udareni temelji širokim pripremama za ustanak u Bosanskoj krajini. Na oblasnom partijskom savjetovanju, koje je u vezi sa sprovođenjem u život zaključaka majskog savjetovanja KPJ u Zagrebu, organizovano prvih dana juna na Šehitlucima kod Banje Luke, pored petorice partijskih rukovodilaca sa terena Krajine: Velimira Stojnića, Ilije Došena, Boška Šiljegovića, Miće Šurlana i Relje Lukića i sekretara Oblasnog komiteta, koji je tada boravio u Banjoj Luci, učestvovalo je devet istaknutih partijskih radnika iz Banje Luke Branko Babić, Šefket Maglajlić, Josip i Ivica Mažar, Osman Karabegović, Karlo Rojc, Kasim Hadžić, Ljubo Babić⁹⁶) i dr Vaso Butozan⁹⁷). Skojevskoj grupi iz V kvarta, pod rukovodstvom Ante Jakića dato je u zadatak da obezbijedi ovo važno savjetovanje rukovodilaca partijske organizacije u Bosanskoj krajini.

⁹³) Sjeć. Rudolfa Rojca, str. 3, Ljuboja Svetozara, str. 2. — MBK; sten. bilj. Arhiv Instituta za izučav. radn. pokreta BiH (ubuduće IRP BiH) br. 9687, str. 1-8.

⁹⁴) Jusuf Selman: »Sjećanje na boravak druga Đure Pucara-Starog u B. Luci 1939. i 1941. godine« — str. 1-5. — MBK 5/1.

⁹⁵) Safet Fejzić: »Djelatnost SKOJ-a i Partije na području Bosanske krajine u toku NOR-a«, str. 2. — MBK; i sten. bilj. — SAB — str. 6.

⁹⁶) Ljubo Babić je nešto ranije po zadatku Obl. komiteta otišao iz B. Luke u Drvar, gdje je rukovodio organizacijom ustanka.

⁹⁷) »Krajiške brigade« — str. 81.

Pored ogromnog značaja koji je savjetovanje na Šehitlucima imalo za čitavu Bosansku krajinu, ono se pozitivno odrazilo na pojačanu aktivnost partijske organizacije u Banjoj Luci. Preko učesnika ovog savjetovanja partijsko članstvo je upoznato sa osnovnim zadacima koje je pred komuniste Jugoslavije postavilo majsko savjetovanje KPJ u Zagrebu, i sa neminovnošću sukoba naprednih snaga čovječanstva na čelu sa SSSR-om protiv fašizma. Pojačana je briga za partijske kadrove, za njihovo uzdizanje i pripremanje na još teže zadatke. Sa više uspjeha radi se na zblizavanju Srba, Hrvata i muslimana u gradu i otpočinju konkretne pripreme za otpor okupatoru i domaćim izdajnicima. Do kraja juna u Banjoj Luci i u njejoj okolini održano je nekoliko sastanaka komunista i simpatizera KPJ, na kojima su razrađivani i konkretizirani zadaci sa savjetovanja KPJ u Zagrebu. Polovinom juna u Banju Luku je došao i član vojnog rukovodstva pri Pokrajinskom komitetu KPJ Bosne i Hercegovine Mahmut Bušatlija — Buš, koji je u saglasnosti sa Oblasnim komitetom na jednom sastanku na Šehitlucima formirao Oblasno vojno rukovodstvo za Bosansku krajinu, u koje su ušli: Osman Karabegović, Kasim Hadžić, Josip Mažar-Šoša i Branko Babić⁹⁸).

Pored instrukcija članovima Oblasnog vojnog rukovodstva u vezi sa otpočinjanjem priprema za ustanak u cijeloj Bosanskoj krajinu, Bušatlija je dao zadatke da se u okupiranoj Banjoj Luci otpočne formiranje ilegalnih diverzantskih grupa u koje bi trebalo da budu uključeni najodvažniji komunisti.

Nekoliko dana poslije ovog savjetovanja ratnim sukobom između Njemačke i SSSR-a stvoreni su novi uslovi za djelovanje KPJ u gradu i okolini, čime nastaje nova faza u razvitku ilegalnog NOP-a u gradu.

4. Nešto o radu KPJ-u i naprednih snaga u Banjoj Luci od 22. juna do prvih ustaničkih akcija u okolini Banje Luke

Ratni sukob između fašističke Njemačke i SSSR-a izazvao je veliko oduševljenje kod svih naprednih slojeva u gradu. Partijska organizacija, vaspitavana godinama u duhu ljubavi prema SSSR-u i upoznavana o ogromnoj moći i dostignućima prve proleterske države, vjerovala je da će Crvena armija za kratko vrijeme uništiti oružane snage fašističke Njemačke i omogućiti brzo oslobođenje čitavog potlačenog čovječanstva. Istog dana kada je došlo do napada na SSSR, održano je nekoliko sastanaka i skupova članova Partije i simpatizera, na kojima je govoreno o borbi Sovjetskog Saveza protiv fašističke opasnosti, o potrebi otpočinjanja oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, kao internacionalnom dugu jugoslovenskih komunista prema SSSR-u i drugim zadacima komunista⁹⁹).

⁹⁸) Isto — i str. 52.

⁹⁹) Sten. bilj. učesnika iz B. Luke — Arhiva MBK.

Precjenjivanje snaga SSSR-a i Crvene armije negativno se odrazilo na budnost partijske organizacije. Ustaše su najprije zatvorile Radu Ličinu i Veljka Đorđevića, a 27. juna pohapsile su sve komuniste koji su se zatekli u gradu: Pavu Radana, Rahmiju i Teufika Kadenića, Adolfa Podgornika, Mirona Mandrovića, Dušanku Kovačević, Šefketa Maglajlića, Ljubicu Mrkonjić, Slobodana Uzelca, Muniba Čerimića, Stjepana Pavlića, Osmana Karabegovića, Avdu Hercegovca, Zarka Vranješevića i Ivicu Tukerića, i još neke komuniste i simpatizere¹⁰⁰). Ustaški plan da pohapse sve komuniste omeli su Slavko i Ivica Odić, koji su pobjegli ustašama iz ruku, ne gubeći prisebnost dojavili Dragi, Ivici i Josipu Mažaru i Niki Jurinčiću, a preko njih i nekih saradnika i drugim članovima Partije, da ustaše hapse¹⁰¹). Tako su hapšenje i pored dobrih ustaških priprema izbjegli: Ivica, Josip i Drago Mažar, Niko Jurinčić, Branko Babić, Kasim Hadžić, Nikica Pavlić, Safet Filipović, Ranko Šipka, Karlo Rojc, Rada Vranješević, Edhem Karabegović, Muhamed Kazaz, Vaso Butozan, Idriz Maslo, Smajo Fazlić, Dedo Gazić, Elmaz Sarajlić i još neki¹⁰²). Ustaški organi u gradu nisu bili zadovoljni akcijom hapšenja komunista, pošto im je veći broj partijskih rukovodilaca umakao, a uporedo sa ovim, javnost u gradu je oštro reagovala protiv ovog hapšenja. U namjeri da privremeno smire javnost i da jednom bolje organizovanom akcijom pohapse i ostale komuniste ustaše su 30. juna pustile iz zatvora gotovo sve zatvorene komuniste¹⁰³). Ovaj ustaški trik nije uspio, jer ne samo da se nisu povratili komunisti koji su bili umakli ustašama već su istog dana izbjegli van grada ili prešli u ilegalnost i svi oni komunisti koji su bili pušteni iz ustaškog zatvora¹⁰⁴).

Krajem jula i početkom avgusta gotovo čitavo članstvo partijske organizacije našlo se van grada u okolnim srpskim selima i šumama Starčevice, odakle počinje široku aktivnost za organizovanje ustanka u Krajini i uporedo sa tim radi na formiranju gerilskih jedinica u neposrednoj blizini Banje Luke. Rad naprednih snaga u gradu bio je ovim izlaskom jedno vrijeme poremećen. Nekoliko nekompromitovanih članova KPJ i izvjestan broj skojevaca djelovali su zbog odsustva Mjesnog komiteta samostalno ili uz neposredno rukovođenje sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu — Đure Pucara Starog.

Međutim, široke pripreme ustanka u Bosanskoj krajini i formiranje partizanske grupe u okolini Banje Luke ne samo da su naglašali održavanje dotadašnjeg naprednog ilegalnog djelovanja već

¹⁰⁰) Nalog ust. redar. za B. Luku od 27. 6. 1941. g. i izv. Ravnateljstva ust. redarstva od 28. 6. 1941. g. u vezi sa hapšenjem banjolučkih komunista — Arhiva V. I. I. k-168 1/1-2 i k-169 45/3-1; djelomični podaci u »Krajiškim brigadama« str. 53; Sjećanje Avde Đumrukčića i Asima Dedića — Arhiva MBK; Nalog Predsjedništva vlade NDH u B. Luci br. 169 od 27. 7. 1941. g. — MBK — mf 9.

¹⁰¹) Jusuf Selman: »Likovi revolucionara iz NOB-e« — Arhiva MBK — 11/1.

¹⁰²) »Krajiške brigade«, str. 53.

¹⁰³) Redar. ravnateljstvo u B. Luci — nalog za puštanje komunista iz zatvora od 30. 6. 1941. g. — Arhiva V. I. I. k-171a 2/13 i sten. bilj. Arhiva MBK.

¹⁰⁴) Sjećanje Asima Dedića, — Arhiva MBK str. 1-6.

su imperativno tražile organizovanje širokog ilegalnog NOP-a u Banjoj Luci, kao centru Bosanske krajine. Zato je Oblasni komitet poslije izlaska najvećeg broja partijskih kadrova pozvao nekoliko istaknutih rukovodilaca iz drugih mjesta koji su trebalo da preuzmu rukovođenje Mjesnim komitetom KPJ i SKOJ-a u Banjoj Luci. Krajem jula pozvana je sa terena Bosanskog Novog Zaga Umićević i postavljena za sekretara Mjesnog komiteta SKOJ-a. Poslije izlaska na teren sekretara Mjesnog komiteta KPJ Branka Babića, 28. juna, u toku jula i u prvoj polovici avgusta rukovodio je Mjesnim komitetom uz aktivnu pomoć Dušanke Kovačević i Rade Vranješević¹⁰⁵), Duško Bole. Polovicom avgusta došla je na poziv Oblasnog komiteta, uz prethodno odobrenje Pokrajinskog komiteta KPJ, iz Tuzle u Banju Luku Jovanka Čović — Žuta, koja je postavljena za sekretara Mjesnog komiteta KPJ za Banju Luku. Tako je tek u avgustu ponovo stabilizovano stanje u komitetu, u kome su pored Jovanke Čović radili jedno vrijeme Zuga Umićević i Rahmija Kadenić. U reorganizovanom Mjesnom komitetu SKOJ-a u avgustu, pored Zage Umićević, koja je bila sekretar, bili su Zumra Čejvan i Mišo Stupar¹⁰⁶). U toku jula i početkom avgusta ustaše su u nekoliko mahova vršile hapšenja u gradu, ali nijedanput nisu mogli postići glavni cilj, tj. da pohvataju rukovodioce partijske organizacije, koji su bili izišli u okolinu Banje Luke ili živjeli u strogoj ilegalnosti. Najmasovnije hapšenje su ustaše izvršile 14. jula. Tom prilikom su zatvorili 26 članova KPJ i aktivnih simpatizera Partije, među kojima: Pavu Radana, Milana Radmana, Sulju Halakića, Irfana Gvoždara, Nazima Džabića, Fahrudina Džina, Ljubicu Mrkonjić i Katu Filipović¹⁰⁷), Sađić Ferida, Kremenović Slavicu, Banušić Dragicu i Antoniju, a nešto kasnije Vinterhalter Miru. Pokušaj ustaša da hapšenjima i masovnim progonomima srpskog i jevrejskog življa i naprednih muslimana i Hrvata zaplaše građane i silom ih natjeraju na poslušnost nije dao željene rezultate. Opisnu sliku neslaganja čak i onog dijela hrvatskog i muslimanskog življa koje je bilo vezano službama za novoformiranu državu sa ustaškim poretkom, daje italijanski vicekonzul u svojim izvještajima Talijanskom poslanstvu u Zagrebu. Njemu je palo u oči da na dan otvaranja Hrvatskog doma — 30. jula, za vrijeme govora o poglavnikovim zaslugama, prisutne pristalice ustaške vlasti ne pljeskaju spontano, već po nalogu svojih zapovjednika¹⁰⁸).

Odmah poslije izlaska komunista iz Banje Luke otpočinju aktivne pripreme za ustanak u okolini B. Luke. Na prvom sastanku koji je održan oko 29. juna na Starčevići zaključeno je da jedan dio članstva krene u sela oko Banje Luke i da radi na pripremama

¹⁰⁵) Izvj. sekretara Oblas. komiteta Đure Pucara od početka septembra 1941. god. — Zbornik dokumenata NOR-a IV/1 167.

¹⁰⁶) Zajed. sjeć. Jovanke Čović i Zage Umićević, str. 1-5.; zajed. izjava Zage Umićević, Jele Perović i Zumre Čejvan i Milene Tanović str. 1. i 2. — Arhiva MBK, 4/1.

¹⁰⁷) Sten. bilj. učesnika iz B. Luke — SAB str. 14. Iskaz zatvorenika u ustaškom zatvoru u B. Luci — Arhiva V. I. I. k-181a 28/12-6.

¹⁰⁸) »Malo je naglašena djelatnost koju je razvio poglavnik, na što je svijet koji je bio prisutan, pljeskao manje spontano, a više predvođen od svojih zapovjednika«. — Arhiva V. I. I. k-153a 13/5-114.

ustanka, dok su ostali trebalo da organizuju prve partizanske grupe na ovom terenu. Početkom juna održan je još jedan sastanak na kome je pretreseno stanje u okolnim selima i srezovima oko Banje Luke i ponovo izvršen raspored slanja grupa na pojedine sektore u cilju pripremanja ustanka.

Između 5. i 15. jula održan je sastanak komunista na Starčevići, na mjestu Trešnjevki, kome su prisustvovali: Đuro Pucar Stari i član vojnog rukovodstva pri PK KPJ za BiH Mahmut Bušatlija. Na ovom sastanku Bušatlija je prenio odluke koje su donijete na Plenumu CK KPJ u Beogradu 4. jula i Preporuke da se formiraju gerilske jedinice i štabovi, te da se otpočnu oružane akcije i diverzije. Članovi Oblasnog vojnog rukovodstva dobili su zadatak da krenu po Krajini da prenesu ove zadatke na sreske vojne povjerenike i ustaničke snage, koje su se u to vrijeme počele okupljati po Krajini. Osman Karabegović i Josip Mažar — Šoša krenuli su u Ključ, Petrovac i Drvar; Kasim Hadžić u društvu sa Ivicom Mažarom u Mrkonjić i Jajce, dok je četvrti član Oblasnog vojnog rukovodstva — Branko Babić — ostao još jedno vrijeme oko Banje Luke. Jedan broj komunista dobio je zadatak da organizuje ustanak u okolnim terenima oko Banje Luke. Tako je Muhamed Kazaz sa nekoliko drugova upućen u Manjaču, a veći broj je poslan u sela između Banje Luke i Kotor Varoši. Od komunista i skojevaca koji su ostali na Starčevići, formiran je prvi partizanski odred na terenu centralne Bosne, koji je pod kraj jula okupljao oko 60 boraca, naoružanih sa 12 pušaka i jednim mitraljezom. Veći dio ovih pušaka iznesen je iz spremišta grupe Karla Rojca. Za prvog komandira ovog odreda izabran je Danko Mitrov. Početkom avgusta, kada je došlo do formiranja štaba NOP odreda za Bosansku krajinu, u koji su po odluci Oblasnog komiteta ušli — za komandanta Danko Mitrov, za zamjenika komandanta Miljenko Cvitković i za političkog komesara Branko Babić-Slovenac, izmijenjen je štab odreda na Starčevići. Za komandira je postavljen Kasim Hadžić, koga će nešto kasnije zamijeniti Drago Mažar, a Kasim Hadžić će preuzeti funkciju političkog komesara i rukovodioca pozadinskog političkog rada na širem sektoru oko Banje Luke¹⁰⁹).

Krajem jula i početkom avgusta 1941. godine, uporedo sa podizanjem ustanka u drvarskom kraju, Kozari, Podgrmeču i u drugim područjima Krajine, otpočinju oružane akcije banjolučkog partizanskog odreda, a u samom gradu razvija se masovni ilegalni narodno-oslobodilački pokret.

---

¹⁰⁹) »Krajiške brigade«, str. 53. i 54.; Sten. bilj. — Arhiva V. I. I. k-2006 1/31 do 1/36-1; Sten. bilj. učesnika — IRP BiH, 9687 str. 1-4. Ostale grupe i pojedin. izjave većeg broja učesnika u Arhivi MBK.

BANJA LUKA IN THE FIRST DAYS OF THE OCCUPATION

On the fifteenth April 1941 German troops occupied Banja Luka. The attempt of civil parties' leaders, provincial officials and one part of Serb Bourgeoisie to realize the collaboration with the invader was checked by Ustashi.

The new-formend Ustashi, administration, head ed by the clerical-Ustashi dr Victor Gutich, assumed the following tasks: to tie the Moslems and Croats for the Ustashi state; to spread hatred between Moslems and Croats on one side, and Serbs on the other; physical extermination, forced christenization, and removal of the Serb population out of Banja Luka and Bosanska Krajina.

As the Communist Party of Yugoslavia had a very great influence on the people of the town and owing to the democratic orientation of the rather great number of Moslem and Croatian population, stožernik (the chief official) Gutich did not succeed to fulfil any of the tasks.

The main obstruction in Gutich's group were Moslems who had an absolute majority in the town. Discordance existed even within the ranks of the Ustashi organizations and Ustashi organs of authority. As early as May 1941 two separate subsections appeared in the Ustashi administration of the town: Clerical — Ustashi headed by Gutich, and Moderate — Ustashi under the guidance of the wealthy Moslems from Banja Luka who had accepted the collaboration with the Ustashi state. At the end of August 1941 the Moslem Moderate — Ustashi subsection won and stožernik Gutich was put out of Banja Luka.

During this period the Communist Party organization was very active. It worked under the guidance of the Town Committee and greatly helped by the Secretary of the District Committee of the Communist Party of Yugoslavia — Đuro Pucar-Stari — who, at that time, was preparing plans for the uprising in Bosanska Krajina, and was stationed in Banja Luka. In the course of April and May the main accent of activity of the Communist Party of Yugoslavia was directed towards the organizational consolidation of the Communist Party's units and towards the adjustment to the new way of activity under the conditions of the fascist occupation.

In the course of June and July the greatest attention was paid to the preparations for the uprising in Bosanska Krajina.

By the active cooperation of the communists from Banja Luka the District Committee organized the District Communist Party Consultation Conference at Shehitluci, near Banja Luka, on the occasion of which the plan for the uprising in Krajina was drafted.

In this period a great number of members of the Communist Party organization Banja Luka left the town and took an active part in the preparations for the uprising in Bosanska Krajina and became its leaders.

